

Uiteraard was '1953' ook in de Brabantse Delta een keerpunt. Concreet gaf de ramp aanleiding tot processen van centralisatie en schaalvergroting: er kwam een Brabantse bandijk en een waterschap dat heel West-Brabant omvatte. Met de bouw van de Deltawerken was de bescherming van de Brabantse Delta al een heel eind gevorderd en werd de impact van de waterproblemen een stuk minder, hoewel blijvende aanpassingen nodig zouden blijken.

Van den Noort is erin geslaagd een boeiend overzichtswerk te schrijven over de Brabantse waterstaatsgeschiedenis. Gezien het beperkte aantal voorstudies is dit een belangrijke verdienste. Het is zijn keuze geweest in hoofdzaak de belangrijkste waterstaatskundige evoluties te vertellen en deze te duiden in hun bredere historische context. Voor historici die met de algemene ontwikkelingen uit waterstaatsgeschiedenis vertrouwd zijn, zal *Langs de rand van het zand* daarom misschien weinig fundamenteel nieuwe inzichten bevatten. Daar staat tegenover dat het werk erin slaagt cohesie te brengen in de verschillende aspecten die wel al eerder bestudeerd waren. De overvloedige illustraties maken het boek niet alleen aangenaam voor het oog, maar bezorgen de lezer ook de nodige achtergrondinformatie betreffende de geografie van de regio. Men kan alleen maar hopen dat het boek nieuw onderzoek stimuleert over de Brabantse Delta. Van den Noort toont met zijn werk alvast aan dat dit gebied wel degelijk een intense en bewogen geschiedenis achter de rug heeft en dat het in het verleden door de waterstaatshistoriografie ten onrechte stiefmoederlijk werd behandeld.

Siger Zeischka

Wetenschappelijk medewerker Stichting De Moffarts

Tim Soens, *De spade in de dijk? Waterbeheer en rurale samenleving in de Vlaamse kustvlakte (1280-1580)* (Gent: Academia Press 2009), 359 p. ISBN 9789038213521.

'Elke studie van organisatie en infrastructuur van het waterbeheer die geen rekening houdt met de complexiteit van de sociopolitieke verhoudingen in het bestudeerd gebied, loopt op een bepaald ogenblik vast' (p. 233): deze zin lijkt ons de innovatieve methodologie te karakteriseren van het boek dat Tim Soens, docent in de middel-eeuwse en ecologische geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen, aan het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte in de late middeleeuwen heeft gewijd. Soens concentreert zich op de kasselrij van het Brugse Vrije, 'op politiek als economisch vlak het belangrijkste plattelanddistrict van het graafschap Vlaanderen' (p. 6-7). Zijn boek begint met een theoretische inleiding over de studie van het waterbeheer, die een belang heeft dat verder reikt dan de grenzen van de waterstaatgeschiedenis in de Lage Landen, maar als model kan dienen voor andere studies over waterbeheer in andere delen van de wereld. Soens hecht veel waarde aan de menselijke factor in de ontwikkeling van het waterbeheer en behandelt die factor vanuit een perspectief met oog voor de economische, sociale en politieke complexiteit. Centraal in zijn analyse staat het door Erik Thoen ontwikkelde begrip 'sociaal agrosysteem': een systeem van rurale productie gebaseerd op de sociale relaties in het kader van de economische reproductie binnen een geografisch bepaald gebied (p. 5). Dit concept impliceert dat in de waterstaatgeschiedenis meer belang moeten worden gehecht aan structurele elementen zoals de eigendomsstructuren, de exploitatiemethodes op kleine en grote bedrijven, de machtsverhoudingen in de kustvlakte tussen boeren, kerken, steden, adel en vorst.

Hiertoe wijdt Soens ruime aandacht aan de structurele *veranderingen* in de plattelands-economie die de geschiedenis van het omgaan tussen mensen en water beïnvloedden, in het bijzonder aan de commercialisering en de ontwikkeling van kapitalistische economische verhoudingen binnen de landbouwproductie. Deze aanpak stelt Soens in staat om de maatschappij niet als een homogeen element te zien, maar als een cluster van verschillende sociale groepen die niet op zoek zijn naar een abstracte ‘economische efficiëntie’, maar die bepaalde belangen in een specifiek sociaal agrosysteem vertegenwoordigen. Zijn onderzoek gaat tevens in op de sociale conflicten rond de administratie van het waterbeheer. Dat moet volgens Soens omdat ‘instellingen geen abstracte en onveranderlijke begrippen zijn, maar dag na dag gemaakt worden door mensen’ (p. 175): mensen die met bepaalde belangen opereren in een sociale, economische en geografische context; namelijk in een sociaal agrosysteem.

Dit perspectief is zeer innovatief en geeft een degelijke theoretische onderbouw aan het onderzoek van Tim Soens. Structurele economische veranderingen in de rurale economie en sociale conflicten zijn aspecten die in recente theoretische studies over instituties van waterbeheer en watermanagement vaak ontbreken. Denken we daarbij aan studies als V.L. Scarborough, *The flow of power. Ancient water systems and landscapes* (Santa Fe 2003); of aan – minder recent maar heel invloedrijk – E. Ostrom, *Governing the Commons: The evolution of institutions for collective action* (Cambridge 1990).

Voor Soens is de geschiedenis van de sociaal-economische relaties op het platteland de sleutel tot het begrip van de ontwikkeling van bepaalde instituties die het waterbeheer regeren en de geschiedenis van het omgaan van mensen met water in de late middeleeuwen beïnvloeden. De sociale transformatie van de Vlaamse kustvlakte vanaf de dertiende eeuw biedt een verklaring voor zowel de organisatorische coördinatieproblemen als het toegenomen overstromingsgevaar in de late middeleeuwen. Het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte was, zo schrijft Soens, ‘gewoonterechtlijk’ georganiseerd. De uitvoering van werken en onderhoud van ervan gebeurde door de lokale inwoners, onder de controle (*schouw*) van de plaatselijke schepenen of speciale dijk-schepenen. Het kader van deze administratie was het ambacht, het hoofd ervan was de vertegenwoordiger van het grafelijke gezag. Deze organisatie was mogelijk in een samenleving waarin het boerenbezit dominant was (pp. 17-22). Het optreden in de dertiende eeuw van de wateringen, instellingen voor waterbeheer waarvan het bestuur in de handen van de vertegenwoordigers van de ingelanden was, kan enkel verklaard worden door de veranderde sociale relaties op de kustvlakte. Dat gebeurde door een concentratie van grondeigendom, in het bijzonder in de handen van stedelingen en groepen die niet in de omgeving van hun grondbezit woonden. In plaats van de persoonlijke uitvoering van werken, betaalden de nieuwe grondbezitters een grondbelasting (*geschot*). De uitvoering van de werken vond nu plaats door het bestuur van de lokale watering; in plaats van de ‘inspectie’ door schepenen en dijk-schepenen vinden we de ‘uitvoering’ in de handen van de sluismeesters, vertegenwoordigers van de algemene vergadering van de ingelanden (pp. 40-53). De ingelanden representeerden alleen het deel van de inwoners van het gebied dat onder bestuur stond van een watering. De ingelanden zijn in toenemende mate middelgrote of grote grondbezitters die hun land exploiteren door middel van korte-termijnpachten aan grote pachters, vaak leden van de lokale dorpselites. Dit is een proces dat voor de Lage Landen geanalyseerd werd door Erik Thoen, Bas van Bavel en Soens zelf: het is moeilijk een chronologie van eigendomsconcentratie te schetsen, maar het is duidelijk dat dit proces al begon

in de dertiende eeuw, en dat de verandering toenam in de vijftiende en zestiende eeuw (pp. 73-105). Welke effecten hadden deze veranderingen op de duurzaamheid van de waterstaat? Gefinancierd door de belasting van grootgrondbezitters die niet in het gebied woonden en die hun winsten uit pachtinkomsten haalden, daalden de investeringen in waterbeheer in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw, met nefaste consequenties voor de staat van het waterbeheer als gevolg. De analyse van Soens is even methodologisch vernieuwend als overtuigend op het vlak van bronnengebruik. Dit boek zal zeker een mijlpaal in de waterstaatgeschiedenis blijven.

Michele Campopiano

Universiteit Utrecht

Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur

S. Bijker, M. Gravendeel en C.C. Verheus-Nieuwstraten, *Wezen en weldoen. 375 jaar Doopsgezinde wezenzorg in Haarlem* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2009) 196 p. ISBN 978 90 8704 085 7.

A.E.M. Janssen, *Naar best vermogen. Een geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen 1558-2008* (Nijmegen: Valkhof Pers, 2009) 143 p. ISBN 978 90 5625 304 2.

Kees van der Wiel, *'Dit kind hiet Willem'. De Heilige Geest in Leiden – 700 jaar vondelingen, wezen en jeugdzorg* (Leiden: Primavera Pers, 2010) 228 p. ISBN 978 90 5997 088 5.

Weeshuizen hebben over gebrek aan belangstelling niet te klagen, want bijna jaarlijks verschijnt er wel een nieuwe historische monografie, vaak een jubileumboek. De drie gerecenseerde studies uit Haarlem, Nijmegen en Leiden hebben ook allemaal een rond jaartal in de titel en kunnen terugkijken op respectievelijk 375, 450 en 700 jaar historie. Dat er zoveel geschreven wordt over weeshuizen heeft voor een deel te maken met de aard van de instellingen. De eigenlijke taak van de weeshuizen bestaat niet meer, maar het kapitaal zit meestal nog in een fonds waaruit goede werken gedaan worden in lijn van de oorspronkelijke gedachte. Jeugdzorg en jongerenwerk kunnen regelmatig een beroep doen op dergelijke instellingen. Cultureel erfgoed blijkt ook de interesse te kunnen wekken, vooral als het de eigen historische wortels betreft. De weeshuiscomplexen zelf worden vaak met veel liefde herbestemd en traditionele regentenkamers weer in oude luister ingericht. Jubileumboeken over het eigen weeshuis zijn daarop een logische aanvulling. Genoemde drie boeken werden dan ook alle in opdracht van het eigen regentencollege geschreven. Dat maakt het uiteraard niet tot drie dezelfde boeken. Hoewel er veel – inhoudelijke – overeenkomsten zijn, vallen de verschillen tevens op.

Die verschillen zijn al direct zichtbaar aan de uitvoering. *Naar best vermogen* over Nijmegen is een klein en chique gebonden boekje met stofomslag. De bladspiegel is rustig en zwart-wit afbeeldingen komen slechts spaarzaam voor. Historicus en oud-medewerker van de Katholieke Universiteit Nijmegen A.E.M. Janssen schreef expliciet 'een' geschiedenis van de Nijmeegse weeskinderen en hulpbehoevende jongeren. *Wezen en weldoen* over de Haarlemse doperse wezenzorg daarentegen is een groot formaat paperback met veel afbeeldingen, alle in kleur. De Vereenigde Doopsgezinde Gemeente Haarlem liet een aantal auteurs aan het woord over de eigen wezenzorg, die